

Immediate access to the world's journals

The International Current Awareness Services

Anthropology, Economics, Political Science, Sociology

A major bibliographic service providing rapid international coverage of the world's most significant social science literature

The four *International Current Awareness Services* are compiled at the British Library of Political and Economic Science (London School of Economics). *ICAS* is published monthly as an immediate, comprehensive and easy-to-use tool for accessing the latest in the world's constantly expanding social sciences literature. The special features of *ICAS* include:

- monthly publication for each subject, permitting users to scan the contents of journals often *before* they reach the library shelf
- unparalleled coverage of the world's journal literature through a service that scans at least 120,000 articles a year
- access to literature in 30 languages with each entry accompanied by English language title translation and identification of any summaries in English
- Indexing of important papers in monographic works of edited collections – a unique feature in a bibliographic service

ICAS ISSNs

Anthropology 0960 1511 Economics 0960 152X
Political Science 0960 1538 Sociology 0960 1546

Average extent 100pp per issue.

ROUTLEDGE

For further details, sample copies and annual subscription rates, please contact **Promotions Department**,
Routledge, 11 New Fetter Lane, London EC4P 4EE,
Telephone: 071 583 9855

Chris Coeck *

Alain Verbeke **

Kristel Buysse ***

Ondernemingsstrategie en milieubeleid: percepties in Vlaanderen

Trefwoorden: *ondernemingsstrategie; milieubeleid; milieustrategie; concurrentiekracht*

Dit artikel beschrijft de relaties tussen milieubeleid en ondernemingsstrategie. Het feit dat bedrijven een bepaalde milieustrategie implementeren zowel als gevolg van de druk van de overheidsreglementering als ingevolge druk die uitgaat van klanten, leveranciers, aandeelhouders, de media en de bevolking in het algemeen, wordt diepgaand geanalyseerd. Bovendien worden de resultaten van een uitgebreide bevraging weergegeven, uitgevoerd bij de grootste vervuilers in Vlaanderen. In die bevraging werd gepeild naar bedrijfsspecifieke percepties over het Vlaamse milieubeleid, en werd dieper ingegaan op mogelijke nadelige effecten op de concurrentiepositie van de onderworpen ondernemingen. Het artikel leidt tot een aantal conclusies over de interrelaties tussen milieubeleid, ondernemingsstrategie en concurrentiekracht. De hoofdconclusie is dat milieubeleid kan leiden tot opportuniteiten om ondernemingspecifieke milieustrategieën te voeren die de concurrentiepositie ten goede komen.

Inleiding

De stijgende maatschappelijke bezorgdheid over de negatieve milieu-impact van economische activiteiten heeft ervoor gezorgd dat de over-

* RUCA en UIA (Universiteit Antwerpen); VUB

** VUB; RUCA (Universiteit Antwerpen); UCL; University of Oxford; Technum N.V.

*** RUCA (Universiteit Antwerpen)

heid in alle geïndustrialiseerde landen thans een actief milieubeleid voert. Dit beleid is vaak niet enkel gebaseerd op traditionele regelgeving en normering, maar steunt in toenemende mate op economische stimuli zoals milieueffingen en milieusubsidies. Individuele bedrijven implementeren bovendien in toenemende mate een bedrijfsspecifieke milieustrategie, zowel onder druk van strengere overheidsregulering als ingevolge druk die uitgaat van klanten, leveranciers, aandeelhouders, de media en de bevolking in het algemeen (zie bijvoorbeeld Henriques en Sadorsky, 1996 en 1999).

Dit artikel bestaat uit twee onderdelen. Ten eerste wordt een conceptuele beschrijving verschaft van de relatie tussen milieubeleid en ondernemingsstrategie. Ten tweede worden de resultaten van een uitgebreide bevraging weergegeven, uitgevoerd bij de grootste vervuilers in Vlaanderen. Meer bepaald wordt gepeild naar bedrijfsspecifieke percepties inzake het Vlaamse milieubeleid en wordt dieper ingegaan op mogelijke nadelige effecten op de concurrentiepositie van de onderworpen ondernemingen. Het artikel meet de percepties van het Vlaamse bedrijfsleven inzake het gevoerde milieubeleid enerzijds en gaat anderzijds na op welke manier de bedrijven reageren op dit type overheidsbeleid. Het artikel analyseert bijgevolg zowel percepties van de efficiëntie en effectiviteit van het gevoerde beleid als feitelijk ondernemingsgedrag ("prestaties"), meer in het bijzonder de wijzigingen die door de bedrijven in de ondernemingsstrategie werden aangebracht om rekening te houden met de milieudruk die uitgaat van verschillende economische actoren.

Het artikel leidt tot een aantal conclusies die aangeven dat de interrelaties tussen milieubeleid en ondernemingsstrategie in Vlaanderen gestroomlijnd moeten worden en dat een doeltreffend overheidsbeleid opportunities kan bieden voor het voeren van een bedrijfsspecifieke milieustrategie, die de individuele concurrentiepositie ten goede komt.

1. De relatie tussen ondernemingsstrategie en milieubeleid: conceptuele elementen

Diverse studies naar de relatie tussen ondernemingsstrategie en milieubeleid hebben aanleiding gegeven tot uiteenlopende visies hieromtrent. De populaire "groene" managementliteratuur stelt dat ondernemingen een aantal elementen van duurzame ontwikkeling kunnen integreren in

hun strategie (zie bijvoorbeeld Elkington, 1994; Gladwin et al., 1995; Shrivastava, 1995). Zo werd bijvoorbeeld vastgesteld dat inspelen op groen consumentengedrag en het toegewezen krijgen van prijzen of positieve erkenningen op milieugebied ingevolge "best practices" een positieve invloed heeft op de concurrentiepositie van individuele ondernemingen. Deze strekking in de literatuur stelt echter ook veelal vast dat het de milieureglementering van de overheid is die bedrijven aanzet tot de ontwikkeling van proactieve milieustrategieën. Een van de bekendste perspectieven in dit verband is van Porter en Van der Linde (1995a en 1995b). Deze auteurs stellen dat doeltreffende milieustrategieën op bedrijfsvlak kunnen leiden tot een concurrentieel voordeel. Het snel integreren van milieustandaarden kan volgens hen leiden tot innovatie-effecten en zogenaamde "first mover"-voordelen, die de kosten doen dalen en de kwaliteit van de producten doen stijgen. Haaks op deze visie staat de perceptie van bijvoorbeeld Walley en Whitehead (1994). Deze auteurs suggereren dat verplichte investeringen in milieuprogramma's een belangrijke negatieve financiële impact op de aandeelhouders hebben en bijgevolg potentieel een substantiële negatieve invloed op de concurrentiepositie.

De conventionele milieueconomische literatuur (zie bijvoorbeeld Cropper en Oates, 1992; Jaffe et al., 1995) concentreert zich op de maatschappelijke voordelen van milieumaatregelen en onder meer op de differentiatie-effecten van verschillende types beleidsmaatregelen. De stijging van de welvaart op macro-economisch niveau wordt als primaire indicator gehanteerd voor de effecten van het milieubeleid.

Rugman en Verbeke (1998a) geven een overzicht van de belangrijkste scholen in de literatuur die de relatie tussen ondernemingsstrategie en milieubeleid hebben beschreven en aan de hand waarvan een typologie kan worden opgesteld. Ze onderscheiden twee relevante parameters teneinde de invloed van milieureglementering op de ondernemingsstrategie te beschrijven. Ten eerste beschouwen deze auteurs de impact van de milieureglementering van de overheid. Meer in het bijzonder dient te worden bepaald of milieureglementering consistent is met, dit wil zeggen kan bijdragen tot, conventionele micro-economische doelstellingen, zoals rentabiliteit en groei. De belangrijkste vraag in dit verband is of de milieureglementering, gericht op het verbeteren van de milieuperformantie, ook de micro-economische performantie negatief dan wel positief beïnvloedt dan wel eerder een neutrale invloed uitoefent. Ten tweede wordt de tijdsdimensie als relevante parameter gehanteerd. Het

dynamische perspectief benadrukt effecten op langere termijn, terwijl het statische perspectief zich daarentegen concentreert op de onmiddellijke kortetermijnpact en de langetermijneffecten verwaarloost.

Concluderend stellen Rugman en Verbeke dat de impact van milieumaatregelen op bedrijfsniveau vrij divers kan zijn. Het is bovendien in vele gevallen onduidelijk of milieubeleid wel of niet bijdraagt tot micro-economische resultaten.

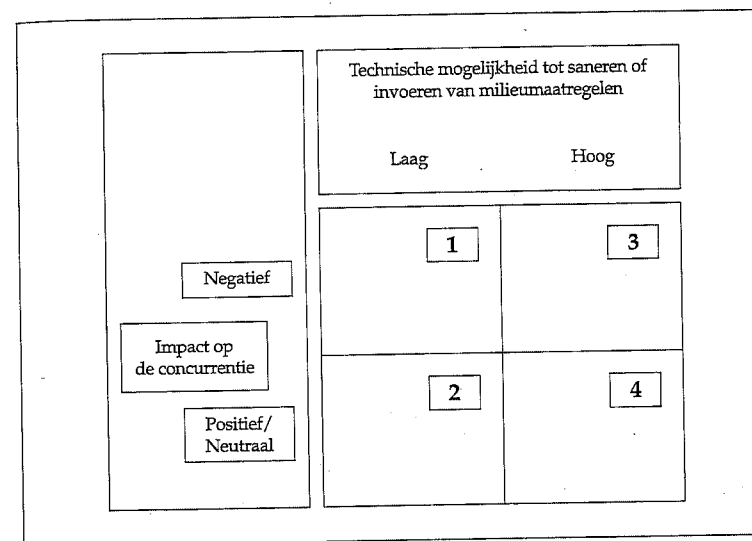
De bedrijfsspecifieke milieustrategie wordt in belangrijke mate beïnvloed door het gevoerde overheidsbeleid (zie Henriques en Sadorsky, 1996 en 1999). Deze auteurs suggereren dat de overheid de belangrijkste invloedsfactor is voor het al dan niet voeren van een bedrijfsspecifieke milieustrategie. Daarnaast blijken de invloed van de lokale gemeenschap, de consumenten en de aandeelhouders eveneens belangrijk te zijn. In dit verband kan een indeling worden gemaakt in ondernemingen die een expliciete milieustrategie implementeren en ondernemingen die een dergelijke strategie niet ontwikkelen.

Een aantal ondernemingen meent dat het milieubeleid een negatieve impact kan hebben op de ondernemingsgroei en de rentabiliteit. De meest voorkomende reden voor deze gepercipieerde negatieve impact is de (vermeende) gunstigere positie van concurrerende ondernemingen in binnen- en buitenland. Zij beschouwen het overheidsbeleid niet als een strategische opportuniteit. Andere ondernemingen daarentegen menen dat het milieubeleid precies een opportuniteit inhoudt voor strategische actie op microvlak. Daarnaast dient eveneens gewezen te worden op het al dan niet aanwezig zijn van de technische mogelijkheid tot saneren.

In het licht hiervan kunnen de aan milieubeleid onderworpen ondernemingen gepositioneerd worden in functie van twee specifieke parameters, met name (1) de impact van het milieubeleid op de concurrentiële positie en (2) de technische mogelijkheden tot saneren of tot het invoeren van milieumaatregelen in de ondernemingsstrategie.

In het eerste kwadrant van figuur 1 worden de ondernemingen gevonden die weinig of geen technische mogelijkheid hebben tot (aanvullende) sanering, bijvoorbeeld wegens het ontbreken van een geschikte saneringstechnologie, en die bovendien in belangrijke mate een negatieve impact ondergaan van het milieubeleid op concurrentievlak. De bedrijven in dit kwadrant zijn bijvoorbeeld gevoelig voor

Figuur 1. Impact van milieubeleid op ondernemingen.

verstrenging van het milieubeleid van de overheid, wat onder meer kan leiden tot het afstoten, stopzetten of reloceren van bepaalde activiteiten, zodat ook een eventueel verlies aan toegevoegde waarde in de Vlaamse economie kan optreden. Als het vervuilingvolume daadwerkelijk gereduceerd kan worden, dient dit verlies aan toegevoegde waarde en uiteindelijk dus ook aan bruto binnenlands product te worden vergeleken met eventuele baten die verbonden zijn aan het milieubeleid, teneinde een correcte evaluatie van het overheidsbeleid te kunnen uitvoeren.

In het tweede kwadrant worden bedrijven gevonden die eveneens een technisch maximum hebben bereikt qua sanering, maar die geen grote impact van het milieubeleid op hun concurrentiële positie ondervinden. Hier zijn de concurrentiële problemen minder scherp.

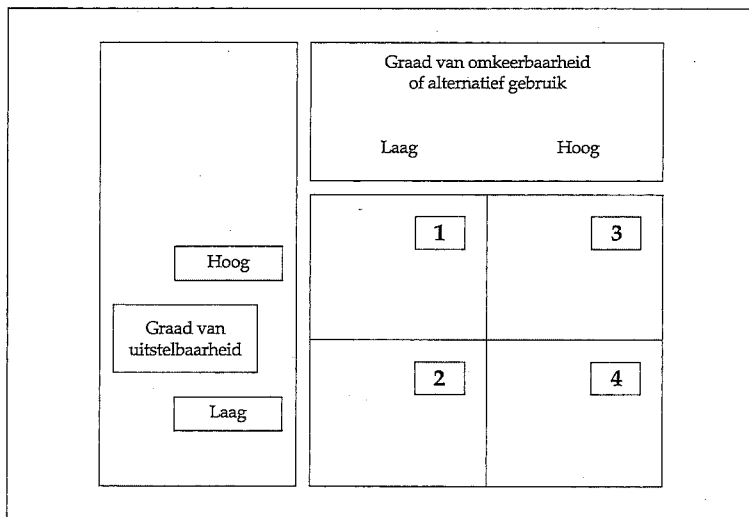
Het derde kwadrant van figuur 1 betreft de ondernemingen waar nog veel mogelijkheden tot saneren bestaan, maar waar de negatieve concurrentiële impact eveneens bijzonder scherp is, bijvoorbeeld omdat het milieubeleid in het buitenland minder streng is en de voornaamste concurrenten afkomstig zijn uit deze landen.

Ten slotte betreft het vierde kwadrant de ondernemingen met nog aanzienlijke saneringsmogelijkheden, en waar weinig negatieve invloed op de concurrentiële positie kan worden vastgesteld.

De bovenstaande classificatie is belangrijk voor de overheid om op een correcte manier te kunnen anticiperen op mogelijke micro-economische effecten van het milieubeleid. De positionering is ook belangrijk vanuit het perspectief van de onderneming zelf, omdat deze positionering de set van mogelijk te voeren strategieën determineert. Bijvoorbeeld, gegeven een positionering in het vierde kwadrant van figuur 1, dient bij het overwegen van bijkomende milieu-investeringen steeds de mate waarin de investeringen kunnen worden uitgesteld en zo mogelijk alternatief aangewend als beslissingsparameter in aanmerking te worden genomen, in het bijzonder wanneer er een grote exogene onzekerheid bestaat over de precieze bedrijfseconomische effecten van de investeringen.

Als bepaalde milieu-investeringen uitgesteld kunnen worden zonder substantiële negatieve effecten, dan is het bedrijf in de mogelijkheid zijn flexibiliteit te behouden door met het project te wachten tot de onzeker-

Figuur 2. Uitstelbaarheid en omkeerbaarheid van investeringen.

heid is verdwenen. Dit is de reden waarom in Vlaanderen bepaalde bedrijven nog niet zijn overgegaan tot de ontwikkeling van een expliciete milieustrategie: de rechtsonzekerheid is in sommige sectoren vrij groot en er bestaat bijvoorbeeld een grote mate van onzekerheid inzake het overheidsbeleid dat in de toekomst zal worden gevoerd (zie Coeck et al., 1995; Verbeke en Coeck, 1998; Coeck, 1999 en het empirische gedeelte van dit artikel). Als de maatregelen bovendien beschouwd worden als niet-omkeerbaar en als er bijvoorbeeld geen mogelijkheid is voor alternatief gebruik, kan het eveneens een goede keuze zijn om de milieu-investering tot een later tijdstip uit te stellen.

Kwadrant 1 in figuur 2 wordt gekenmerkt door een hoge graad van uitstelbaarheid en een beperkte alternatieve aanwending van inspanningen en investeringen. Indien projecten in dit kwadrant gepositioneerd zijn, zullen bedrijven veelal beslissen niet onmiddellijk tot milieu-investeringen over te gaan. In kwadrant 4 daarentegen zijn de beslissingen vrij dringend en bestaat er een hoge graad van alternatieve aanwending. Bijgevolg zijn er geen strategische hinderpalen om tot de investeringen te beslissen. Kwadranten 2 en 3 betreffen intermediaire situaties. Vooral projecten die gepositioneerd zijn in kwadrant 2 vormen voor vele bedrijven een probleem, aangezien hier een lage graad van uitstel mogelijk gecombineerd wordt met een lage graad van alternatieve aanwending (zie ook Jaffe et al., 1995).

Rugman en Verbeke (1998) suggereren dat ondernemingen in kwadrant 4 van figuur 1 kunnen trachten groene kerncompetenties te ontwikkelen. Dergelijke groene kernbekwaamheden zijn niet-substituëerbaar, bedrijfsspecifiek, moeilijk imiteerbaar en leveren een bijdrage tot de verbetering van de concurrentiële positie. Het betreft hier vaak menselijk kapitaal en organisatieprocessen (zie o.a. Penrose, 1959; Wernerfelt, 1984; Rumelt, 1984; Prahalad en Hamel, 1990 en 1994; Barney, 1991; Connor, 1991; Teece et al., 1992; Peteraf, 1993). In deze context heeft Hart (1995) een aantal milieuspecifieke elementen geïdentificeerd die een bijdrage kunnen leveren tot industriële resultaten, zoals bijvoorbeeld kwaliteitsbewaking en productiesystemen die niet enkel milieuvervuiling vermijden maar ook algemene kostenreducties mogelijk maken. Arora en Cason (1996) gaan zelfs verder: ze stellen dat vele bedrijven enkel zullen overgaan tot verbetering van hun milieuprestatie als hiermee eveneens hun industriële resultaten (voornamelijk winst, groeikansen en concurrentiepositie) verbeteren (zie ook Nehrt, 1996 en 1998; Shrivastava en Hart, 1994).

In het volgende onderdeel geven we de resultaten van een bevraging bij de meest vervuilende bedrijven in Vlaanderen weer. Bij de analyse van de resultaten trachten we in belangrijke mate de hierboven vermelde aandachtspunten voor een optimale milieustrategie op ondernemingsvlak erin te betrekken.

2. Empirische bepaling van de bedrijfseconomische impact van het milieubeleid in Vlaanderen

Dit onderdeel verschaft een analyse van de bedrijfseconomische impact van het Vlaamse milieubeleid. De analyse van de bedrijfsspecifieke reactie op het Vlaamse milieubeleid gebeurt voornamelijk op basis van kwalitatieve informatie die werd verzameld bij een bevraging bij sterk vervuilende bedrijven. In de kwalitatieve bevraging werden vooral de gevoeligheid van bedrijfsleiders voor milieuaangelegenheden en de evaluatie van de concurrentiële effecten van het overheidsbeleid onderzocht. De vragenlijst is tot stand gekomen na overleg met de voornaamste bedrijfsfederaties in Vlaanderen en meer in het bijzonder met het VEV. Zo werd op een effectieve wijze rekening gehouden met de suggesties van het bedrijfsleven en werd het mogelijk inzicht te verkrijgen in de daadwerkelijk gevoerde milieustrategieën en de pogingen om groene kerncompetenties te ontwikkelen. In totaal werden de 300 meest vervuilende ondernemingen aangeschreven (zoals gemeten op basis van de door hen betaalde milieuheffingen in Vlaanderen) en de resultaten van 171 bedrijven werden finaal in de analyse opgenomen. Het onderzoek beperkt zich tot de meest vervuilende bedrijven, met andere woorden de ondernemingen die het voornaamste aandeel van het vervuilingsvolume voor hun rekening nemen. De in de bevraging opgenomen bedrijven zijn verantwoordelijk voor ongeveer 75% van het Vlaamse vervuilingsvolume.

We moeten opmerken dat de bedrijven die reageerden op de formele bevraging gemiddeld grotere bedrijven zijn, zowel qua omzet en tewerkstelling als qua milieu-impact. Om een algemeen overzicht te verkrijgen beschrijven we de voornaamste resultaten aan de hand van de weergave van gemiddelde waarden.

De ondernemingen die reageerden, kunnen ingedeeld worden in drie grote groepen, met name (1) Belgische ondernemingen zonder filialen in het

buitenland (45%), (2) dochters van buitenlandse ondernemingen (35%) en (3) Belgische ondernemingen met filialen in het buitenland (14%). De overige bedrijven (6% of 10 bedrijven) zijn samenwerkingsverbanden of joint ventures tussen individuele bedrijfsentiteiten. Tabel 1 geeft een overzicht van de procentuele verdeling van de respondenten over de sectoren heen. De voedings- en dranknijverheid (33%), gevolgd door de textielnijverheid (15%), de lichte verwerkende nijverheid (14%) en de chemische industrie (12%) zijn het best vertegenwoordigd in het onderzoek.

Tabel 1. Procentuele sectorale verdeling van de ondernemingen die deelnamen aan de enquête.

Sector	Percentage
Voeding en drank	33%
Textiel	15%
Lichte verwerkende nijverheid	13%
Mineralen en metaalverwerkende nijverheid	8%
Chemie	12%
Zware verwerkende nijverheid	10%
Andere sectoren (constructie, distributie enz.)	9%

Wat de multinationale ondernemingen betreft, werden diverse types van milieustrategie geïdentificeerd. In 49% van de bedrijven stelt de moedermaatschappij een aantal richtlijnen op inzake milieumanagement, maar laat ze de interpretatie en uiteindelijke uitvoering daarvan over aan de dochtermaatschappij ter plaatse. In deze gevallen beschikken de dochterondernemingen dus over een ruime autonomie op milieuvlak. In 26% van de gevallen wordt de bedrijfsspecifieke milieustrategie gevoerd als een resultaat van overleg tussen de moedermaatschappij en de dochterondernemingen. In 21% van de ondernemingen wordt de milieustrategie meer op een ad hoc basis gevoerd. Slechts in 3% van de gevallen ontwikkelt de moedermaatschappij een gedetailleerd en strikt milieuprogramma dat door de dochterondernemingen dient te worden toegepast, waarvan niet mag worden afgeweken en waarbij er voor deze dochterondernemingen weinig ruimte blijft voor een eigen inbreng: de milieustrategie van de groep (die in vele gevallen gebaseerd is op de navolging van internationale standaarden of de anticipatie van trends) dient strikt te worden toegepast.

Een meerderheid van bedrijven die hun medewerking verleenden aan de bevraging had reeds specifieke milieumaatregelen geïntroduceerd

om emissies te reduceren, kosten te verminderen of de betaling van milieueffingen te vermijden. Inzake bedrijfsinterne milieustrategie werd bijgevolg door een meerderheid van bedrijven reeds een belangrijke integratie van concepten van milieuzorg in de ondernemingsstrategie gerealiseerd: 64% van de bedrijven verklaart een formeel plan te hebben uitgewerkt waarin acties worden opgenomen die gericht zijn op het verminderen van de milieu-impact van de bedrijfsactiviteiten.

In het onderzoek worden vijf types van milieustrategieën onderscheiden. De schaal die gehanteerd wordt gaat van:

- (1) het afwezig zijn van initiatieven voor het integreren van milieustrategieën in het bedrijfsbeleid,
- (2) het ad hoc oplossen van milieuproblemen, zonder dat er echter nood bestaat aan een formele milieustrategie,
- (3) het voeren van een milieustrategie die gericht is op het continu trachten te reduceren of vermijden van vervuiling, op het drukken van de kosten en op het uitvoeren van de noodzakelijk en onontbeerlijk geachte acties op milieuvlak,
- (4) het ontwikkelen van een volledig uitgebouwde formele milieustrategie, met duidelijke verantwoordelijkheden voor personeel en management, waarbij milieuvriendelijke productieprocessen worden toegepast, minder milieuaantastende producten op de markt worden gebracht en waarbij op de belangrijkste commerciële opportuniteiten op milieuvlak wordt ingespeeld, tot
- (5) het beschouwen van de milieustrategie van het bedrijf als toonaangevend voor de industriële sector waarin het bedrijf actief is, waardoor het bedrijf als een groene pionier kan worden beschouwd. In dit geval is de milieustrategie een essentieel onderdeel van de algemene ondernemingsstrategie.

Een gemiddeld bedrijf uit de onderzochte populatie bevindt zich in de derde fase inzake integratie van milieufactoren in het bedrijfsbeleid: ongeveer 64% van de ondernemingen wordt gepositioneerd in deze fase. Dit impliceert dat een groot aantal bedrijven op dit ogenblik een formele milieustrategie ontwikkelt, die uiteindelijk leidt tot een concreet actieplan, maar dat slechts een beperkt aantal ondernemingen inspeelt op mogelijke commerciële opportuniteiten (9%) of op dit ogenblik te beschouwen is als pionier op milieuvlak (7%). Ongeveer één vijfde van de bedrijven benaderen hun milieuproblemen op een ad hoc manier, zonder een formele milieustrategie te ontwikkelen. Geen enkele onderneming verklaarde absoluut geen milieu-initiatieven te ontwikkelen.

Een meerderheid van de bedrijven is de mening toegedaan dat de ontwikkeling van milieumaatregelen niet onmiddellijk leidt tot een concurrentiële voorsprong op de voornaamste concurrenten. Bijgevolg spelen ook elementen zoals bedrijfscultuur en imago een belangrijke rol bij het al dan niet implementeren van milieumaatregelen. Zoals uit de resultaten blijkt is op dit vlak een meerderheid van de bedrijven veeleer als "volger" dan als trendsetter of pionier te beschouwen. Het ontwikkelen van groene kernbekwaamheden is bijgevolg relatief weinig belangrijk.

Toch achten de ondernemingen de positie van een bedrijfsinterne verantwoordelijke persoon voor milieubeleid belangrijk, hetgeen mogelijk voortvloeit uit de verplichting tot het aanstellen van een milieucoördinator: 94% heeft een eigen medewerker die verantwoordelijk is voor milieuaangelegenheden. Eenzeventig procent van deze personen maken bovendien deel uit van de bedrijfsleiding of een comité op hoog beleidsniveau en met beslissingsmacht binnen de onderneming.

Uit de bevraging bleek dat, hoewel een belangrijke meerderheid van de bedrijven (68%) gebruikmaakt van interne milieurapporten, de Vlaamse bedrijven geen grote diversiteit aan communicatiesystemen hanteren. Ruim 47% van de bedrijven maakt een sporadische inventarisatie van de milieupraktijken van het bedrijf en van de milieu-impact van zijn activiteiten. De uitvoering van respectievelijk (1) regelmatige milieuaudits door externe, wettelijk erkende milieuauditors (29% van de bedrijven) en (2) externe milieurapporten (in 28% van de gevallen) komt veel minder frequent voor. De bevraagde ondernemingen passen slechts zelden levenscyclusanalyse toe: in slechts 10% van de gevallen wordt levenscyclusanalyse als communicatiesysteem geselecteerd en op vrij courante basis toegepast.

Noch op het vlak van de algemene concurrentiële positie, noch inzake de financiële prestaties worden belangrijke negatieve effecten van het milieubeleid vastgesteld. Met betrekking tot de naleving van het milieubeleid en de implementatie van een bedrijfsspecifieke milieustrategie stellen respectievelijk 55% en 36% van de respondenten dat een gelijksoortige of betere positie wordt ingenomen in vergelijking met de voornaamste concurrenten. In drie procent van de gevallen wordt zelfs gewag gemaakt van een uitdrukkelijk betere positie dan de concurrentie. Deze ondernemingen beschouwen zichzelf als milieupioniers.

De ontwikkeling van groene kernbekwaamheden wordt in Vlaanderen echter niet als prioriteit beschouwd en slechts door een minderheid van de bedrijven nagestreefd. In slechts 20% van de gevallen wordt de ontwikkeling van kernbekwaamheden op milieuvlak als waardevol beschouwd en wordt dit element als een doelstelling in de ondernemingsstrategie opgenomen.

Algemeen kan gesteld worden dat de bedrijfsspecifieke milieustrategie aan diverse invloeden onderhevig is. Het empirisch onderzoek peilde naar de mate waarin 16 groepen van "belanghebbende" partijen een invloed uitoefenen op de milieustrategie. Tabel 2 geeft een overzicht van de gemiddelde waarden die door de bedrijven werden vastgesteld. De waardeschaal die werd gehanteerd varieert van 1 (er gaat geen druk uit van deze groep) tot 5 (er gaat een sterke druk van uit van deze groep actoren).

Tabel 2. Gemiddelde waardering van de druk die belanghebbende partijen op de onderneming uitoefenen om meer aandacht te schenken aan milieuzaken.

Belanghebbende partij	Gemiddelde drukingsgraad
Binnenlandse klanten/consumenten	1,99
Buitenlandse klanten/consumenten	2,12
Binnenlandse leveranciers	1,54
Buitenlandse leveranciers	1,50
Werknemers en vakbonden	2,21
Aandeelhouders	2,35
Financiële instellingen	1,84
Overheidsinstanties	3,83
Buitenlandse overheid (bijvoorbeeld land met strengere milieureglementering)	1,80
Lokale overheid en gemeenschap	3,54
Internationale richtlijnen en verdragen	2,94
Nationale en internationale milieuorganisaties	2,22
Pers en media	2,29
Binnenlandse concurrentie	1,77
Buitenlandse concurrentie	1,75
Ondernemingen in andere sectoren	1,62

Uit tabel 2 blijkt dat er volgens de ondernemingen enkel een substantiële invloed uitgaat van de overheidsinstanties (zowel nationaal en regionaal

als lokaal) en van de lokale gemeenschap die in directe relatie met het bedrijf staat.

Dit gegeven wijst op het belang van overheidsbeleid en op de drukingsmacht van lokale gemeenschappen voor de ontwikkeling van een ondernemingsstrategie die milieuaspecten bevat. Een matige druk wordt uitgeoefend door de geldende internationale richtlijnen en verdragen. In vele gevallen betreft het immers internationale (industriële) milieustandaarden die worden gevolgd: ofwel door de individuele ondernemingen op basis van hun bedrijfscultuur ofwel, als het dochterondernemingen van multinationale ondernemingen betreft, als gevolg van regelgeving vanuit het moederbedrijf, ofwel door de sectoren als geheel (bijvoorbeeld als gevolg van overeenkomsten op het niveau van de bedrijfsfederatie of als gevolg van overeenkomsten tussen de sector en de overheid).

Uit de bevraging blijkt dat er slechts een zeer beperkte invloed op de milieustrategie uitgaat van leveranciers (zowel binnen- als buitenlandse), van binnen- en buitenlandse concurrenten in dezelfde sector of ondernemingen in andere sectoren, van klanten of consumenten en ten slotte van financiële instellingen. De pers, de aandeelhouders, de werknemers en vakbonden zijn groepen met een matige invloed op de milieustrategie. Bij de multinationale ondernemingen die in het onderzoek werden opgenomen werd wel een substantiële invloed van de internationale concurrentie vastgesteld.

Bij de multinationale ondernemingen werd in de bevraging gepolst naar de verwachte milieustrategie bij een substantiële verstrenging van de normen of een forse stijging van bijvoorbeeld de Vlaamse heffingen op de voornaamste types emissies, met name waterverontreiniging en vast afval. Tabel 3 geeft een schematisch overzicht van het procentuele belang van de verschillende onderscheiden ondernemingsstrategieën.

Inzake waterverontreiniging zou een substantiële verstrenging van de normen en/of een verdubbeling tot verdrievoudiging van de milieuheffingstarieven leiden tot (1) het investeren in bijkomende zuiveringsinstallaties (36,9%) en (2) het investeren in alternatieve productieprocessen of werkmethode (38,1%). De overige mogelijke beleidsopties worden als veel minder aantrekkelijk beschouwd. Wat het vaste afval betreft wordt eveneens in de eerste plaats gedacht aan investeringen in alternatieve of minder vervuilende productieprocessen (43,2%) en in

tweede instantie aan investeringen in end-of-pipe installaties (27,3%). Inzake vast afval is de beweegruimte om tot reductie van afvalstromen over te gaan beperkt en in sommige gevallen zelfs technisch onmogelijk. Dit blijkt ook uit het feit dat inzake vast afval (meer dan inzake waterverontreiniging) in toenemende mate relocatie van de vervuulende (9,1%) of zelfs van de volledige activiteiten (11,4%) van de ondernemingen als mogelijke ondernemingsstrategie wordt geselecteerd.

Tabel 3. Procentuele verdeling van de keuze van ondernemingsstrategie bij wijziging van het overheidsbeleid.

Ondernemingsstrategie	Waterverontreiniging	Vast afval
Investeren in bijkomende zuiveringsinstallatie (end-of-pipe)	36,9	27,3
Investeren in alternatieve, minder of niet-vervuulende productieprocessen	38,1	43,2
Geen acties ondernemen en strengere regels inzake heffingen naleven	6,0	6,8
Relocatie van de vervuulende productie naar het buitenland	7,1	9,1
Relocatie van de totale productie	9,5	11,43
Andere acties, zoals de vervuulende activiteiten stopzetten, producten aanpassen, en geplande investeringen uitstellen of niet uitvoeren	2,4	2,3

In het laatste onderdeel van de bevraging wordt gepeild naar de bedrijfs-specifieke visie inzake milieustrategie. Twaalf algemene stellingen werden aan de bedrijfsleiders voorgelegd, aangevuld met vijf stellingen die specifiek betrekking hebben op multinationale ondernemingen (zie appendix 1 en 2). Ongeveer 91% van de bedrijven stelt dat milieuaangelegenheden voor hun onderneming in de toekomst ontegensprekelijk van groter belang zullen worden en dat een aantal strategische beslissingen op dit vlak, met name inzake de integratie ervan in de algemene ondernemingsstrategie, getroffen zullen moeten worden. In nagenoeg alle ondernemingen (95%) wordt gesteld dat tijdens de planning van de ondernemingsstrategie expliciet rekening moet worden gehouden met milieuaangelegenheden en met de milieu-impact van (geplande) activiteiten. In deze context hebben in 89% van de gevallen de milieucoördinatoren een zekere mate van medezeggenschap in de strategische planning en besteedt 82% van de ondernemingen aandacht aan het sensibiliseren en trainen van hun werknemers. Hier staat tegen-

over dat slechts 14% van de bedrijven milieuprestaties hanteert als een belangrijk criterium bij de beloning en evaluatie van het betrokken managementteam.

In de bedrijven wordt vastgesteld dat zowel een betere milieuprestatie als een verbetering van de efficiëntie samen kunnen worden verwezenlijkt (66% van de bedrijven). Ruim 30% van de bedrijven stelt in dit verband echter dat milieu-investeringen in vele gevallen worden uitgevoerd ten koste van andere, potentieel meer rendabele investeringsprojecten; in 46% van de gevallen is dit echter geenszins het geval. De flexibiliteit, technische mogelijkheid tot saneren en de uitstelbaarheid en omkeerbaarheid van investeringen, zoals geïdentificeerd in het eerste deel van dit artikel, blijken ook in de praktijk de voornaamste indicatoren te vormen die verklaren waarom ondernemingen wel of niet overgaan tot milieu-investeringen.

Wanneer naar de specificiteit van milieu-investeringen wordt gepeild, verklaart slechts 33% van de bedrijven dat dergelijk type van investeringen op een relatief eenvoudige wijze kan worden bijgestuurd of eventueel alternatief aangewend; ongeveer 30% vindt dat dit niet het geval is en dat er sprake is van een kwadrant 2-situatie zoals voorgesteld in figuur 2. In de resterende 37% dient een evaluatie geval per geval te worden uitgevoerd. Indien dit gegeven gecombineerd wordt met het vrij hoge risico van milieu-investeringen, aangezien in vele gevallen bij exogene wijziging van bijvoorbeeld milieunormen geen duidelijke alternatieve aanwending kan worden gevonden en de investeringen vaak niet kunnen worden uitgesteld, blijkt dat hier duidelijk sprake is van belangrijke strategische beslissingen op bedrijfsniveau (zie ook het eerste deel van dit artikel).

Uit de bevraging blijkt tevens dat milieu-investeringen in vele gevallen niet echt van cruciaal belang zijn voor de concurrentiepositie van de onderneming; 66% van de ondernemingen is de mening toegedaan dat het tijdelijk uitstellen van investeringen die gericht zijn op het verhogen van de milieuzorg geen nadelige gevolgen meebrengt (in de meeste gevallen omdat bij niet-uitvoering geen sanctie kan worden verwacht). Het uitstellen van de noodzakelijke maatregelen is echter veelal beperkt wanneer verwacht wordt dat van overheidswege een verplichting zal worden opgelegd.

De bevroegde bedrijven uitten substantiële kritiek op een aantal karakteristieken van het overheidsbeleid in Vlaanderen. Hier dient wel te wor-

den benadrukt dat het de visie van de bevraagde ondernemingen betreft, die niet noodzakelijkerwijs overeenstemt met die van de auteurs. Vooral het gebrek aan effectiviteit van het milieubeleid, in termen van realisatie van gestelde milieudoelstellingen en het stimuleren van bedrijven tot integratie van milieu-initiatieven in de ondernemingsstrategie, werd gehekeld. Ongeveer 73% van de respondenten stelt dat de Vlaamse overheid geen doeltreffend milieubeleid voert, geen positieve aanzet levert tot groen denken en zeker niet tot het ontwikkelen van groene kerncompetenties. Een meerderheid van ondernemingen (ongeveer 60%) is voorstander van een substantieel strenger beleid, op voorwaarde dat dit doeltreffend gevoerd wordt en dat buitenlandse concurrenten aan dezelfde strenge regels worden onderworpen.

Voornamelijk de grotere en multinationale ondernemingen hechten belang aan de ontwikkeling van kernbekwaamheden op milieuvlak. Het blijkt dat ongeveer 55% van deze bedrijven een of meerdere milieustandaarden toepast en ze actief integreert in de ondernemingsstrategie. In dit verband kan bijvoorbeeld gedacht worden aan het ISO-14001-keurmerk of de EMAS-standaard op het vlak van milieuzorg. De meerderheid van de bevraagde ondernemingen is op dit vlak echter niet als toonaangevend te beschouwen: slechts een minderheid van 17% van de bedrijven verklaart bij te dragen tot het opstellen van internationale milieustandaarden.

Conclusies en strategische aanbevelingen

Dit artikel heeft een overzicht verschaft van de percepties van het Vlaamse bedrijfsleven over de relaties tussen milieubeleid en ondernemingsstrategie, alsook over de impact van een bedrijfsspecifieke milieustrategie.

Een ruime meerderheid van de bevraagde bedrijven integreert al milieuconcepten in de ondernemingsstrategie, maar dit vertaalt zich slechts in uitzonderlijke gevallen in een voorlopersrol op milieuvlak. Vooral buitenlandse multinationale ondernemingen vervullen hier een actievere rol dan binnenlandse bedrijven.

Hoewel vele bedrijven de milieuproblematiek conventioneel beschouwen als materie die beslissingen vergt op korte termijn, is een meerder-

heid van de Vlaamse bedrijven overtuigd van het strategische belang van het ontwikkelen van een milieustrategie.

Nochtans wordt de ontwikkeling van groene kernbekwaamheden door het Vlaamse bedrijfsleven niet als een prioriteit beschouwd en wordt dit element slechts als een secundaire doelstelling in de ondernemingsstrategie opgenomen.

De graad van uitstelbaarheid van milieu-investeringen is in het algemeen beperkt en wordt gecombineerd met een beperkte alternatieve aanwending van deze investeringen, zowel op financieel vlak als inzake menselijk kapitaal. In dit verband dient eveneens gewezen te worden op de nood aan een langetermijnvisie van de overheid en aan het voeren van een consistent milieubeleid (bijvoorbeeld de voorspelbaarheid van het niveau van de milieueffingen).

Van de interne en externe invloedsfactoren blijkt dat enkel van de overheidsinstanties en van de lokale gemeenschap een substantiële invloed uitgaat op de bedrijfsspecifieke milieustrategie.

De voornaamste kritiek die de bedrijven uiten heeft betrekking op de door hen gepercipieerde ineffectiviteit van het milieubeleid, dat volgens de respondenten de bedrijven niet aanzet tot "groen denken" of tot het ontwikkelen van groene kernbekwaamheden. Het stimuleren van "groen" denken door de overheid kan op verschillende manieren gebeuren. Enerzijds kan gedacht worden aan meer normering aan de productiezijde, zowel in de vorm van het verplicht uitvoeren van bepaalde saneringen, het verbod op het gebruik van vervuilende productietechnologieën en het uitvoeren van milieuaudits als in de vorm van een financiële tussenkomst van de overheid bij milieu-investeringen, het ter beschikking stellen van expertinformatie met betrekking tot de meest vooruitstrevende milieutechnologie en de ondersteuning van acties op bedrijfsvlak die gericht zijn op het ontwikkelen van groene kerncompetenties. Anderzijds kan de overheid ook tussenkomen aan de consumentenzijde, o.a. door het vastleggen van bevoorrechte tarieven voor milieuvriendelijke producten en het introduceren van gestandaardiseerde milieulabels die het milieuvriendelijke karakter van de producten aangeven, om op die manier uiteindelijk het aankoopgedrag van de consument te beïnvloeden.

Het is paradoxaal dat de bedrijfswereld, die zich relatief negatief uitlaat over het Vlaamse milieubeleid, toch in meerderheid voorstander blijkt van een strenger milieubeleid, indien dat gecoördineerd zou kunnen worden op internationaal vlak en indien ook de voornaamste concurrenten in het buitenland daaraan onderworpen zouden kunnen worden. Uit dit gegeven blijkt dat de Vlaamse ondernemingen die in de bevraging werden opgenomen, de uitdaging willen aangaan om een meer milieuvriendelijke bedrijfsvoering te verwezenlijken. Indien de overheid hen daarin daadwerkelijk zou steunen, lijkt een realisatie op korte termijn realistischer. Een pleidooi voor meer internationale coördinatie van het milieubeleid werd door de auteurs reeds elders gehouden in een recente publicatie (zie Buysse, Coeck en Verbeke, 1999).

Referenties

- ARORA, S. en T.N. CASON (1996), "Why Do Firms Volunteer to Exceed Environmental Regulations? Understanding Participation in EPA's 33/50 Program", *Land Economics*, jg. 72, nr. 4, blz. 413-432.
- BARNEY, J. (1991), "Form, Resources and Sustained Competitive Advantage", *Journal of Management*, jg. 17, nr. 1, blz. 99-120.
- BUYSSE, K., C. COECK en A. VERBEKE (1999), "The International Co-ordination of Environmental Policy from an EU Perspective", in: W. MEEUSEN, ed., *Economic Policy in the European Union: Current Perspectives*, Cheltenham, Edward Elgar, blz. 199-224.
- COECK, C., R. S'JEGERS, A. VERBEKE en W. WINKELMANS (1995), "The Effects of Environmental Taxes: An Empirical Study of Water of Solid Waste Levels in Flanders", *Annals of Public and Cooperative Economics*, jg. 66, nr. 4, blz. 479-489.
- COECK, C. (1999), *Effectief milieueffingbeleid*, Leuven/Apeldoorn, Garant Scientific Publishers.
- CONNOR, K.R. (1991), "A historical comparison of resource-based theory and five schools of thought within industrial economics", *Journal of Management*, jg. 17, nr. 1, blz. 121-154.
- CROPPER, M.L. en W.E. OATES (1992), "Environmental Economics: A Survey", *Journal of Economic Literature*, jg. 30, nr. 2, blz. 675-740.
- ELKINGTON, J. (1994), "Towards the Sustainable Corporation: Win-Win-Win Business Strategies for Sustainable Development", *California Management Review*, jg. 36, nr. 2, blz. 90-100.
- GLADWIN, T.N., J.J. KENNELLY en T.S. KRAUSE (1995), "Shifting paradigms for sustainable development: Implications for management theory and research", *Academy of Management Review*, jg. 20, nr. 4, blz. 874-907.
- HART, S.L. (1995), "A Natural-Resource-Based View of the Firm", *Academy of Management Review*, jg. 20, nr. 4, blz. 986-1014.
- HENRIQUES, I. en P. SADORSKY (1996), "The Determinants of an Environmentally Responsive Firm: An Empirical Approach", *Journal of Environmental Economics and Management*, jg. 30, blz. 381-395.
- HENRIQUES, I. en P. SADORSKY (1999), "The relationship between environmental commitment and managerial perceptions of stakeholder importance", *Academy of Management Journal*, jg. 42, nr. 1, blz. 87-99.
- JAFFE, A.B., S.R. PETERSON, P.R. PORTNEY en R.N. STAVINS (1995), "Environmental Regulation and the Competitiveness of U.S. Manufacturing: What Does the Evidence Tell Us?", *Journal of Economic Literature*, jg. 33, nr. 1, blz. 132-163.
- NEHRT, C. (1998), "Maintainability of First Mover Advantages when Environmental Regulation Differs Between Countries", *Academy of Management Review*, jg. 23, nr. 1, blz. 77-97.
- NEHRT, C. (1996), "Timing and Intensity Effects of Environmental Investments", *Strategic Management Journal*, jg. 17, nr. 7, blz. 535-547.
- NEWTON, T. en G. HARTE (1996), "Green business: technicist kitsch?", *Journal of Management Studies*, jg. 34, nr. 1, blz. 75-98.
- PENROSE, E. (1959), *The Theory of the Growth of the Firm*, Londen, Basil Blackwell.
- PETERAF, M. (1993), "The Cornerstones of Competitive Advantage: A Resource Based View", *Strategic Management Journal*, jg. 14, blz. 179-191.
- PORTER, M.E. en C. VAN DER LINDE (1995a), "Toward a new conception of the environment-competitiveness relationship", *Journal of Economic Perspectives*, jg. 9, nr. 4, blz. 97-118.
- PORTER, M.E. en C. VAN DER LINDE (1995b), "Green and Competitive: ending the stalemate", *Harvard Business Review*, jg. 73, nr. 5, blz. 120-134.
- PRAHALAD, C.K. en G. HAMEL (1990), "The core competence of the corporation", *Harvard Business Review*, maart-april, blz. 75-84.
- PRAHALAD, C.K. en G. HAMEL (1994), *Competing for the Future*, Boston, Harvard Business School Press.
- RUGMAN, A. en A. VERBEKE (1998a), "Corporate Strategies and Environmental Regulation: An Organizing Framework", *Strategic Management Journal*, jg. 19, blz. 363-375.
- RUGMAN, A. en A. VERBEKE (1998b), "Multinationals and Public Policy", *Journal of International Business Studies*, jg. 29, nr. 1, blz. 115-136.
- RUGMAN, A. en A. VERBEKE (1998c), "Corporate Strategy and International Environmental Policy", *Journal of International Business Studies*, jg. 29, nr. 4, blz. 819-833.
- RUMELT, R.P. (1984), "Towards a strategic theory of the firm", in: R.B. LAMB, ed., *Competitive Strategic Management*, Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice-Hall, blz. 556-570.
- SHRIVASTAVA, P. (1995), "Ecocentric Management for a Risk Society", *Academy of Management Review*, jg. 20, blz. 118-137.
- SHRIVASTAVA, P. en S. HART (1994), "Greening Organizations - 2000", *International Journal of Public Administration*, jg. 17, nr. 3-4, blz. 607-635.
- TEEBCE, D.J., G. PISANO en A. SHUEN (1992), *Dynamic capabilities and strategic management*, University of California at Berkeley.
- VERBEKE A. en C. COECK (1998), "Environmental taxation: a green stick or a green carrot for corporate social performance", *Managerial and Decision Economics*, jg. 18, blz. 507-516.

WALLEY, N. en B. WHITEHEAD (1994), "It's not easy being green", *Harvard Business Review*, jg. 72, nr. 3, blz. 46-52.

WERNERFELT, B. (1984), "A Resource-based view of the firm", *Strategic Management Journal*, jg. 5, blz. 171-180.

Abstract

Corporate Strategy and Environmental Policy: Managerial Perceptions in Flanders

This article describes the linkages between environmental policy and corporate strategy. It appears that firms implement specific environmental strategies as a result of both government pressure and pressure arising from customers, suppliers, shareholders, the media and the public at large. The paper includes the results of an extensive survey with large Belgian manufacturing firms characterized by high pollution volumes. The survey describes managerial perceptions of present environmental policy in the Flanders region of Belgium as well as possible negative impacts on the firms' competitive position. The article leads to a number of conclusions on the linkages among environmental policy, firm strategy and competitiveness. More specifically, it suggests that environmental policy may create opportunities to implement environmental strategies, benefiting international competitiveness.

Appendix 1.

Twaalf algemene stellingen inzake milieustrategie.

		1	2	3	4	5
A.	Milieuzaken zullen in de komende 5 jaren belangrijker worden voor mijn bedrijf.	☐	☐	☐	☐	☐
B.	Tijdens de planning van de bedrijfsstrategie wordt expliciet rekening gehouden met milieuzaken en milieueffecten.	☐	☐	☐	☐	☐
C.	Milieuverantwoordelijken hebben medezeggenschap in de planning van het strategisch beleid.	☐	☐	☐	☐	☐
D.	De invoering van milieuzorgsystemen binnen de onderneming leidt tot beter kwaliteitsmanagement of een rationeler gebruik van inputs en energie. Bijgevolg kunnen betere milieuzorg en efficiëntiewinsten gelijktijdig nagestreefd worden.	☐	☐	☐	☐	☐
E.	Investerings voor het verminderen van de milieupact kunnen bij wijziging van de interne of externe omstandigheden gemakkelijk bijgesteld of alternatief aangewend worden.	☐	☐	☐	☐	☐
F.	Investerings voor het verminderen van de milieuvervuiling dragen een laag risico omdat de evolutie van de markt vraagt naar groene producten, het toekomstig milieubeleid van de overheid en de rentabiliteit van alternatieve, minder vervuilende productietechnieken voorspelbaar zijn.	☐	☐	☐	☐	☐
G.	Investerings voor het verminderen van de milieuvervuiling worden uitgevoerd ten koste van andere, potentieel meer rendabele investeringsprojecten.	☐	☐	☐	☐	☐
H.	Het uitstellen van investeringen in milieuzorgsystemen brengt geen nadelige gevolgen voor de concurrentiekracht van de onderneming met zich mee.	☐	☐	☐	☐	☐
I.	In mijn onderneming zijn milieuprestaties een belangrijk criterium bij de evaluatie en beloning van het managementteam.	☐	☐	☐	☐	☐
J.	Mijn onderneming besteedt aandacht aan het sensibiliseren en trainen van haar werknemers, zodat deze actief kunnen meewerken aan het milieubeleid.	☐	☐	☐	☐	☐
K.	De Belgische/Vlaamse overheid voert een doeltreffend milieubeleid, dat mijn onderneming aanzet tot meer "groen denken".	☐	☐	☐	☐	☐
L.	Mijn onderneming is voorstander van een strengere milieubeleid, in de mate dat de buitenlandse concurrenten aan dezelfde strenge regels onderworpen zijn.	☐	☐	☐	☐	☐

Appendix 2.

Vijf specifieke stellingen inzake milieustrategie van multinationale ondernemingen.

		1	2	3	4	5
A.	De groene kernbekwaamheden van mijn onderneming overtreffen die van de Belgische concurrentie en de onderneming hanteert strengere normen.	☐	☐	☐	☐	☐
B.	Mijn onderneming vervult een leidende functie in de ontwikkeling en internationale verspreiding van know-how inzake minder vervuilende technologie en producten.	☐	☐	☐	☐	☐
C.	Mijn onderneming draagt bij tot de ontwikkeling van internationale milieustandaarden (bijv. EMAS, ISO-14000), bijv. door regelmatig overleg met internationale organisaties en NGO's.	☐	☐	☐	☐	☐
D.	Mijn onderneming past een of meerdere internationale milieustandaarden toe.	☐	☐	☐	☐	☐
E.	Goede relaties met de lokale gemeenschap/het gastland waar een filiaal gevestigd is, zijn belangrijk. Met dit doel sponsort de onderneming bijv. seminars, inzake milieubeheer, milieucampagnes, natuurbehoudsprojecten enz.	☐	☐	☐	☐	☐

Boekbesprekingen

Algemene economie

The Handbook of Economic Methodology

John B. Davis, D. Wade Hands en Uskali Mäki, eds., *The Handbook of Economic Methodology* Cheltenham (VK)/Northampton (VS), Edward Elgar, 1998, xviii + 572 blz. - Prijs: 135 GBP ISBN 1-85278-795-3

Zoals u allicht weet, gaat uw recensent geen enkele uitdaging uit de weg. Het bespreken van dit boek is er zo een, aangezien het vergelijkbaar is met de bespreking van een encyclopedie, gelukkig met "slechts" een honderdtal lemma's op het vlak van de economische methode, netjes verdeeld over concepten en namen. De groep editors bestaat uit twee Amerikaanse economen en een filosoof die verbonden is aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Dat verklaart het overwegend literair-wetenschapsfilosofische karakter van de door tientallen voor-aanstaande auteurs bij elkaar geschreven lemma's.

Het werk vereist geen gespecialiseerde voorkennis, hoewel een meer dan oppervlakkig inzicht in economische theorie, wiskunde en statistiek nuttig is.

Opvallend is de grote aandacht die besteed wordt aan de marxistische methode en filosofie, met soms iets te veel filosofie en te weinig economie naar mijn smaak (wel Althusser maar geen Mandel).

Het samenstellen van een lijst te bespreken onderwerpen en figuren is

steeds subjectief, maar de meeste onderwerpen die ik in een dergelijk werk zou verwachten staan er ook in (enkele uitzonderingen zouden kunnen zijn: Baumol, of meta-analyse). Sommige onderwerpen verrassen, zoals artificiële intelligentie, deconstructie of feministische economie, en presenteren, volgens de samenstellers, aspecten die in de toekomst een belangrijk element in het denken over de economische methodologie kunnen worden.

Wie op zoek gaat naar landgenoten, moet goed zoeken: voor lemma's zijn (of waren) we duidelijk niet goed genoeg, wel nog voor een sporadische verwijzing, en dan nog niet altijd naar economen (Prigogine, Stengers, De Vlieghere, ...).

Dit alles is uiteraard geen kritiek op het boek, dat zonder meer een nuttig instrument is voor elke econoom die zich bezighoudt met de verschillende facetten van de economische wetenschapsbeoefening.

Marc Jegers

Growth, Inequality, and Globalization

Philippe Aghion en Jeffrey G. Williamson, *Growth, Inequality, and Globalization: Theory, History, and Policy* (Raffaele Mattioli Lectures)

Cambridge, Cambridge University Press, 1998, viii + 207 blz. - Prijs: 10,95 GBP ISBN 0-521-65910-8